

Сахнюк О. С.,

Національний університет "Острозька академія", м. Острозь

МОДЕЛІ ПЕРЕНОСУ ЗНАЧЕНЬ У ДІЄСЛОВАХ НА ПОЗНАЧЕННЯ БОЛЬОВИХ ВІДЧУТТІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто моделі метафоричного переносу значень у дієсловах на позначення больових відчуттів в англійській мові. За основу взяті дієслова фізичної дії, похідні значення яких характеризують біль як фізичний, так і душевний.

Ключові слова: метафоричний перенос, моделі переносу, дієслова фізичної дії, біль.

The article deals with the models of metaphorical shift of the meaning in the verbs that denote pain in English language. The research has been done on the basis of the destruction verbs that describe not only physical, but also mental pain.

Key words: metaphorical shift, shift models, destruction verbs, pain

1. Вступ. Проблема опису лексем на позначення фізичного стану людини та її фізичних відчуттів останнім часом викликає інтерес дослідників. Це підтверджує нещодавня поява кількох великих праць, присвячених лінгвістичній репрезентації явища фізичного болю [7 ;2]. Однак дана проблема є далекою від остаточного вирішення. Один з важливих висновків згаданих досліджень полягає у тому, що у вербальній репрезентації больових відчуттів провідну роль відіграє механізм метафоричного переносу. Метою цієї статті є опис моделей переносу значень, які лежать в основі дієслів на позначення деяких характеристик больових відчуттів в англійській мові.

При доборі лексичних одиниць ми спиралися на відомий медикам питальник МакГілл [8], що є шкалою для вимірювання болі і покликаний допомогти пацієнту вербально охарактеризувати біль, який він відчуває. Питальник налічує 20 груп слів на позначення болі. У нашій роботі ми зосередимо свою увагу лише на лексемах із перших трьох груп. За своїми граматичними характеристиками це переважно дієприкметники, що відповідає завданню питальника – дати відповідь на запитання "який" біль людина відчуває. Однак нас цікавить дещо інше, а саме: метафоричні моделі, моделі переносу значень. Тому у роботі ми беремо до уваги не похідні дієприкметники, а дієслова, від яких вони походять. В аналізі ми враховуємо і семантику синтаксичних конструкцій, характерних для функціонування досліджуваних лексем (див. докладніше [2]). Приклади прямих та метафоричних вживань аналізованих лексем добиралися з лексикографічних джерел та Британського Національного корпусу (BNC).

2. Дієслова фізичної дії на позначення болю. У цій статті ми зосередилися на дієприкметниках *shooting, pricking, stabbing ma lancinating*, що походять від дієслів фізичної дії *to shoot, to prick, to stab* та *to lancinate*.

Згідно характеристики полів-джерел дієслів болю, запропонованої у Бонч-Осмоловская А. А. та ін. [1, с. 9-11], дані лексеми належать до групи дієслів, пов'язаних ідеєю знищення чи деформації об'єкта за допомогою інструмента. У своєму прямому значенні дані лексеми позначають певну фізичну дію, як от стріляти, колоти, ранити чи наносити удари гострим предметом. Похідні значення даних дієслів та дієприкметників характеризують біль; у межах семантичного поля болю названі слова вступають у синонімічні відношення.

Shooting – дієприкметник, походить від дієслова *to shoot*, що має значення 'стріляти з пістолета чи іншої вогнепальної зброї; застрелити; пошкодити щось вистрілом; швидко рухатися у конкретному напрямку'.

1) *Don't shoot – I surrender* [9] 'Не стріляй – я здаюсь'

2) *They shoot horses, don't they?* (BNC) 'Вони відстрілюють коней, чи не так?'

3) *The gun shot the hole in the door* [9] 'Пістолет прострелив дірку в дверях'

4) *The sports car shot past us* [9] 'Спортивна машина пронеслася повз нас'

Похідним значенням даного дієслова є 'стріляти, пронизувати', коли мова йде про біль. Найчастіше воно реалізується у поєднанні з іменником *pain* 'біль'.

As he straightened up and regained his balance a spasm of pain shot through his left thigh (BNC) 'Коли він випрямився і відновив рівновагу, гострий біль пронизав його ліве бедро'

У своєму прямому значенні дієслово *to shoot* передбачає участь людини у ролі агенса. Проте у похідному значенні ситуація є іншою. Це дієслово стоїть найчастіше після іменника, вираженого словом *pain* 'біль', наділяючи саме біль здатністю "стріляти" чи, наче куля після пострілу, проноситися у певному напрямку. Типовою для вживання розглядуваного дієслова є конструкція [Nom +V+through/toward+BP(Nom)/Pronoun], де Nom – це підмет, виражений іменником у називному відмінку, V – дієслово, BP(Nom)/Pronoun – частина тіла, виражена іменником чи займенником (див. докладніше [2]):

Pain shot through her, bleaching all colour from her face (BNC) 'Біль (кулею) пронісся її тілом, стираючи колір з її обличчя'

Whitlock pulled himself to his feet and winced as a sharp pain shot through his left leg (BNC) 'Вайтлок підвівся на ноги і здригнувся від гострого болю, що (кулею) пронісся його лівою ногою'

Цікавим є те, що в українській мові дієслово *стріляти* зустрічається найчастіше у безособових реченнях, при цьому частина тіла також займає позицію обставини місця [3, с. 81]. Пор.: *В ногу стріляло й стріляло вогнем, світ запалав жовтизною* (О. Гончар). Двохкомпонентні конструкції в українській мові можливі лише коли вказується стимул на кшталт жар, біль та ін. Однак такі конструкції в українській мові, на відміну від англійської, трапляються рідко.

Оскільки дієслово *shoot* в прямому значенні використовується для позначення стрільби з вогнепальної зброї, то для опису больових відчуттів воно запозичується саме з цього семантичного поля і відноситься до дієслів впливу інструментом (вогнепальною зброєю). Однак спірним залишається питання щодо семантичної сутності метафори: чи больові відчуття, що описує це дієслово і похідний дієприкметник порівнюються з тими, якими вони могли б бути внаслідок (наскрізного) вогнепального поранення, тобто після отримання рани, чи це образ актуальної руйнації (відчуття входження чужорідного тіла), який швидкістю і рухом нагадує постріл. Хоча ми більше схиляємося до другого варіанту і вважаємо, що використання дієслова *to shoot* для опису болю чи дискомфорту (стріляє в ноги, спині та ін.) зумовлюється відчуттям різкості, швидкості, раптовості та гостроти болю, які виникають в організмі (чи його частинах) при входженні чужорідного тіла після пострілу.

Pricking – дієприкметник від дієслова *to prick*; може бути як перехідним, так і неперехідним. Перехідне дієслово *to prick* має значення 'колоти, вколоти; засмутити, мучити'.

1) *She pricked her finger with a needle* [9] 'Вона вколола палець голкою'.

Також у переносному значенні – 'пронизувати' (коли йдеться про нематеріальні об'єкти):

2) *A tall thin church spire pricked the skies* [4] 'Довгий тонкий шпиль церкви пронизував небо'

І, зрештою у значенні болю, як фізичного, так і емоційного:

3) *His conscience pricks him so much that he cannot rest* [4] 'Його так мучить сумління, що він не може розслабитися'

Відповідниками неперехідного дієслова *to prick* є дієслова 'проколювати, пронизувати щось' та каузативні описові конструкції 'спричинити відчуття поколювання чи пощипування у різних частинах тіла'.

1) *Prick with a fork and bake for 15 minutes until golden* (BNC) 'Проколить виделкою і випікайте протягом 15 хвилин, до появи золотистої шкірочки'

2) *My left arm, on which my head was pillowed, had long since ceased to prick and had gone dead, but even so the singing of the men in the valley reached me all too soon* (BNC) 'Моя ліва рука, яку я підклала собі під голову, вже давно перестала поколювати і заніміла, проте навіть за таких умов спів чоловіка у долині швидко докотився до мене'

Отже, прямим значенням дієслова *to prick* є 'колоти', тобто здійснювати дію інструментом із загостреним кінцем, найчастіше голкою. Саме від цього значення і було здійснено метафоричне перенесення до поколювання, пощипування як больових, неприємних відчуттів. Тут ми маємо приклад інструментальної фізичної дії (вплив інструментом, наприклад голкою). Дієслово *to prick* у прямому значенні вживається найчастіше у реченнях з іменником чи займенником у ролі підмета, тобто при

ньому людина виступає у ролі агенса. Натомість у “больових” значеннях суб’єктом дії виступає частина тіла.

Stabbing – дієприкметник, що походить від дієслова *to stab*, яке може бути як перехідним, так і неперехідним. Це дієслово словники тлумачать як ‘завдавати удару гострим предметом (кинжалом, ножом та ін.); рани-ти гострими предметами; колоти, заколотити’ [4].

1) *He stabbed the knife into the man’s chest* (BNC) ‘Він встромив ніж у груди чоловіка’

2) *She stabbed a piece of chicken with her fork* (BNC) ‘Вона проколола шматок курятини своєю виделкою’

3) *He had been stabbed to death* (BNC) ‘Він був убитий (заколотий)’

Перекладними відповідниками неперехідного дієслова є ‘нападати; завдавати шкоди’ [4].

1) *She stabbed at an attacker* (BNC) ‘Вона накинулася на супротивника’

2) *You don’t have to stab at the keyboard so as to press both keys at exactly the same time* (BNC) ‘Не потрібно накидатися на клавіатуру так, наче ти збираєшся натиснути дві клавіші точнісінько у той самий час’

Коли ми говоримо про біль, використання дієприкметника *stabbing* описує стріляючий, гострий, пронизливий біль.

1) *As their eyes met she straightened suddenly, ignoring the stabbing pains* (BNC) ‘Коли їх очі зустрілися, вона раптово випрямилася, ігноруючи пронизливий біль’

2) *She likes to make sure everyone knows exactly where the pain is, how long it goes on for and whether it’s burning, stabbing, singeing or a combination of all three* (BNC) ‘Їй подобається докладно розповідати про те, де саме болить, як довго, і чи біль пекучий, стріляючий, обпікаючий чи всі три види разом узяті’

Виконуючи функції прикметника у реченні, найчастіше поєднуючись з іменником *pain* і виступаючи при ньому означенням, дієприкметник *stabbing* позначає дуже гострий і раптовий біль.

She had guessed that the reason was something to do with Jennifer for she had known that her sister hadn’t been well for some while and had been undergoing tests since experiencing stabbing pain in her right eye and numbness in her legs (BNC)

‘Вона здогадалася, що причина була у Дженифер, оскільки їй було відомо, що її сестра не дуже добре почувалася останнім часом і здавала аналізи з того часу, як почала відчувати гострий біль у правому оці і оніміння у ногах’

Використання дієслова *to stab* для опису фізичного болю зумовлене фізіологічним відчуттям поколювання, яке виникає у тій частині тіла, яка болить. Дане відчуття схоже на те, що виникає при справжньому поколюванні гострим предметом. Отож дієслово *to stab*, а отже і дієприкметник *stabbing*, описують інструментальну фізичну дію, а саме здійснення впливу за допомогою інструменту.

Lancinating – дієприкметник від дієслова *to lancinate* 'наносити удари гострим предметом, колоти'. Етимологічно походить від латинського *lancināre, lancināt* 'рвати, роздирати' та *lance* 'спис', 'пронизувати, проколювати списом' та має значення 'гострий, стріляючий (біль), наче спричинений гострим інструментом' [4].

Sensory symptoms include numbness, prickling, aching pain, burning pain, lancinating pain or pain resulting from a non-noxious stimulus to normal skin (BNC)

'Чуттєві симптоми включають оніміння, поколюючий, тупий біль, пекучий біль, стріляючий біль чи біль, що є наслідком нешкідливого впливу на здорову шкіру'

Своє значення дієприкметник отримав в результаті метафоричного переносу від значення фізичної дії 'колоти' (*to lancinate*) до сфери фізичного відчуття – 'гострий, стріляючий (біль)' (*lancinating*). Ця лексема є дієсловом здійснення впливу за допомогою інструменту: фізіологічне відчуття болю, що описує дієприкметник *lancinating* (наприклад таке, яке ми відчуваємо при судомач) схоже на те, що відчуває людина при нанесенні їй ударів гострим предметом. При цьому *lancinating* вживається як і безпосередньо як означення до іменника *pain* 'біль', так і в конструкціях: *pain of a lancinating type, pain being lancinating in character*.

Some pain of a lancinating type occurred in the breast at this time (BNC)

'У грудях в цей час виник гострий, ріжучий біль' (досл. біль гострого, ріжучого виду)

The pain being lancinating in character, he stands with the injured foot at rest or constantly moves it back and forth (BNC) 'Відчуваючи різкий, гострий біль, він стоїть, давши відпочинок пораненій нозі чи постійно рухаючи нею вперед і назад' (досл. біль, гострого, ріжучого характеру)

Синонімами *lancinating* є *acute* 'гострий', *piercing* 'гострий, пронизливий', *sharp* 'гострий', *shooting* 'раптовий, гострий', *stabbing* 'раптовий, гострий' [6]

3. Дієслова фізичної дії на позначення емоцій.

Однак, розглянуті дієслова фізичної дії в англійській мові можуть характеризувати не лише тілесний біль, а й використовуватися для передачі різноманітних емоцій: докорів сумління, страху, цікавості, розчуження та ін. При цьому лексеми *prick* та *stab* у таких конструкціях виступають у різних формах (іменник, дієслово, прикметник), а емоції та абстрактні поняття (*fear* 'страх', *conscience* 'свідомість', *curiosity* 'цікавість', *pity* 'жаль') набувають метафоричних характеристик людини і отримують здатність виконувати певні дії (сверлити, колоти та ін.). Тоді як лексема *lancinate* здатна виступати лише у ролі прикметника, надаючи дещо негативної характеристики іменникам, які вона характеризує, а лексема *shoot* не вживається у таких конструкціях взагалі, проте входить до складу багатьох сталих виразів, що носять неформальний характер.

Лексема *shoot* здатна поєднуватися з багатьма іменниками, утворю-

ючи стали ідіоматичні вирази, що вживаються у розмовній англійській мові. Цікавим є те, що *shoot* є складовою частиною багатьох конструкцій, що так чи інакше описують процес говоріння, наприклад: *shoot a line* – хвалитися, *shoot the breeze* – теревенити та ін. Крім того, ідіоматичні вирази з лексемою *shoot* мають і інші значення (*shoot fire* ‘метати іскри (про очі)’, *shoot for the sky* ‘прагнути кращого’, *shoot Niagara* ‘наважитися на відчайдушний, ризикований крок’).

Лексема *prick* у своєму прямому значенні позначає проколюючу дію, що здійснюється за допомогою гострого предмета, наприклад голки. Метафорично вона описує гострий, пронизливий, локалізований біль або неприємне пощипування. Однак відчуття поколювання, пощипування може бути як і доволі болочим (наприклад у занімілій кінцівці), так і просто неприємним, проте не болочим, як от, наприклад, коли сльози навертаються на очі.

When I opened one of them and saw English words I could feel the tears pricking my eyes (BNC) ‘Коли я відкрив одну з них і побачив англійські слова, то відчув, що сльози навертаються мені на очі’ (дослівно ‘сльози поколюють мені очі’).

В українській мові для опису схожої ситуації, коли сльози навертаються на очі як вияв емоційного розчулення, вживається дієслово квазіінструментальної дії щипати (очі щипле) [3, с. 83]. Пор.: *Несміло торкнув Марію за плече й відчув, що йому щипле очі...* (В. Шевчук). Однак, на відміну від англійської мови, в українській в таких випадках трапляється переважно безособова конструкція. Хоча аналогічна до англійської особова конструкція, коли сльози метафорично виконують роль граматичного суб’єкта дії щипати, також, у принципі, можлива: сльози щиплють очі.

Також різні форми лексеми *to prick* часто вживаються для передачі емоцій: докорів сумління, страху, цікавості, при цьому емоції набувають характеристик людини і отримують здатність виконувати певні дії.

1) *His conscience began to prick him* (BNC) ‘Його почало мучити сумління’ (дослівно – його сумління почало колоти його)

В німецькій мові у схожій ситуації коли хтось відчуває докори сумління використовується дієслово впливу руками *schlagen* ‘бити’. Пор.: *Mir schlägt das Gewissen* ‘Мене мучить сумління’ (досл. мені б’є сумління). Конструкція вживання виразу співпадає з конструкцією в англійській мові, проте є невеликі відмінності. Коли на перше місце в англійській мові вноситься саме свідомість, то у німецькій мові тут робиться наголос на об’єкті фізичного впливу, який і займає в реченні першу позицію: EXP <dat>+V+ST<nom>, де EXP – об’єкт фізичного впливу, виражений давальним відмінком, V – дієслово-присудок, ST – граматичний суб’єкт дії, виражений абстрактним іменником у називному відмінку.

2) *And with the thought came a tiny prick of fear* (BNC) ‘І з цією думкою прийшло легке відчуття страху’ (досл.легкий укол страху)

3) *But, as he rode, a terrible curiosity began to rise up in him and prick him like a gimlet* (BNC) 'Проте, по мірі того як він їхав у ньому почала зростати цікавість і сверлити його наче буравчиком'

Дієслово *to prick* входить до складу сталої ідіоматичної конструкції *prick up one's ears* 'нагострити вуха, насторожитися'

The children pricked up their ears when they heard the word 'ice-cream' [9] 'Діти насторожилися, коли почули слово 'морозиво'

Лексема *stab* у своєму прямому значенні позначає 'здавати удару гострим предметом'. Метафоричним її значенням є 'стріляючий, гострий, пронизливий біль'. Однак лексема може використовуватися і для передачі душевного болю.

So how could she possibly tell her friend about the almost wild grief she felt at the prolonged absence of her husband; the deep, stabbing pain in her heart when she remembered their wonderful night of passion? (BNC)

'Тож як вона могла розповісти подрузі про майже дике горе, яке вона відчувала по відношенню до тривалої відсутності її чоловіка; глибокий, гострий біль у серці, коли вона пригадувала їх прекрасну ніч пристрасті'

На позначення емоцій з абстрактними поняттями вживається не лише дієприкметник *stabbing*, а й іменник *stab*.

1) *She felt a stab of pity* (BNC) 'Вона відчула жаль' (досл. укол жалю)

2) *Then she felt a stab of coldness and terror, suddenly glimpsing the hopelessness of all struggle, of all life, of all love* (BNC) 'Тоді вона відчула холод і жах, раптово усвідомивши безнадійність всієї боротьби, всього життя, всього кохання' (досл...укол холоду і жаху)

Дієслово *to stab* входить до складу ідіому *to stab somebody in the back* 'зробити комусь підлість, зрадити когось'

A lot of women in this business think they have to stab each other in the back to get ahead (BNC) 'Багато жінок, що займаються цим бізнесом, думають, що вони мають робити підлості одна одній, щоб просунутися вперед'

Лексема *lancinating*, носячи доволі негативний характер, оскільки передає різучий, гострий, стріляючий біль, може поєднуватися з іменниками, що позначають ментальні процеси, і таким чином виконують роль каузатора болю:

With the thrill came the lancinating thought: "All of France that lies beyond that line, land just like the land on which I am standing, inhabited by people just like the people who are talking to me, is under the insulting tyranny of the invader" (BNC)

'І з хвилюванням виникла болюча думка (букв. різуча думка): "Вся Франція, що лежить по той бік лінії, земля, така сама як і земля на якій я стою, населенна людьми, такими ж як і люди, що говорять до мене, знаходиться під образливою деспотією загарбника"

Для порівняння, в українській мові дієслово різати може теж описувати емоційні переживання. Пор.: *Суперечні думки різали Денисову душу* [3, с. 79]. Однак, на відміну від української, для англійської мови не ха-

рактерне використання лексеми lancinate у ролі присудка, вона зустрічається у реченнях лише у ролі прикметника.

Крім того, характеризуючи емоційні стани, дієприкметник lancinating може втрачати негативну оцінність, притаманну йому при описі фізичного болю, і натомість виражати високий ступінь прояву відчуттів, тобто виступати у ролі інтенсифікатора. У цьому випадку характер оцінки залежатиме від семантики слова, що позначає емоції, і у випадку, коли йдеться про позитивні відчуття lancinating набуває позитивних конотацій: – *Perhaps never before, only once in any case, did I experience an excitement so lancinating as I experienced that day* (BNC) 'Напевно ніколи до того, чи лише один раз принаймні, я не відчував такого гострого збудження яке я відчував у той день.'

4. Висновки. Підсумовуючи сказане, зазначимо, що всі наведені вище дієприкметники походять від дієслів, які є дієсловами фізичної дії: здійснення впливу інструментом. Тобто перенесення значення здійснюється від безпосередньо фізичної дії, як от: колоти, стріляти, ранили гострим предметом до фізіологічного відчуття (гострий, пекучий, пощипуючий, різкий, ріжучий біль). Розглянуті дієприкметники вживаються найчастіше у поєднанні з іменником pain 'біль' і виступають означенням до нього, описуючи лише дещо різний характер болі. Однак так само перераховані дієприкметники можуть поєднуватися і з іншими словами, найчастіше абстрактними іменниками, описуючи при цьому біль не фізичний, а душевний. У своєму похідному значенні, при описі болю, дієприкметники shooting, stabbing, pricking та lancinating синонімізуються.

Література:

1. Бонч-Осмоловская А. А., Рахилина Е. В., Резникова Т. И. Глаголы боли: лексическая типология и механизмы семантической деривации // Брицын В. М., Рахилина Е. В., Резникова Т. И., Яворская Г. М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого. 2009. – С. 8 – 27.
2. Брицын В. М., Рахилина Е. В., Резникова Т. И., Яворская Г. М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого, 2009. – 424 с.
3. Зимовец Г. В. Глаголы боли в украинском языке // Брицын В. М., Рахилина Е. В., Резникова Т. И., Яворская Г. М. (ред.) Концепт БОЛЬ в типологическом освещении. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого, 2009. – С. 66-109.
4. ABVY Lingvo 10
5. BNC – British National Corpus: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
6. Collins English Dictionary: <http://www.collinslanguage.com/>
7. Lascaratou, Ch. Language of Pain: Expression or Description. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2007
8. Melzak R. The McGill Pain Questionnaire: major properties and scoring methods// Pain. Vol. 1. 1975: 277-299
9. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Fifth Edition. Oxford: Oxford University Press, 1995.